

**รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาต้นแบบของคณะสงฆ์
จังหวัดนนทบุรี***
**MASTER BUDDHISM PROPAGATION MODEL OF SANGHA
IN NONTABURI PROVINCE**

พระครูกิตติเขมาภิรม (ประจวบ เขมาภิโรโต)

Phrakru Kittikhemaphirom (Prajub Khemābhīrato)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

E-mail: chay.jaa@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาการเผยแผ่พระพุทธศาสนาต้นแบบของคณะสงฆ์จังหวัดนนทบุรี 2) ศึกษาองค์ประกอบของรูปแบบการเผยแผ่ 3) นำเสนอรูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาต้นแบบของคณะสงฆ์จังหวัดนนทบุรี ระเบียบวิธีวิจัยที่เป็นแบบผสมวิธี ได้แก่การวิจัยเชิงปริมาณและคุณภาพ การวิจัยเชิง ศึกษากลุ่มตัวอย่าง 380 รูป โดยใช้แบบสอบถาม สถิติใช้ ค่าความถี่ ค่าร้อยละ หาค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน การวิจัยเชิงคุณภาพใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก 18 รูป และการสนทนากลุ่มเฉพาะ 12 รูป/คน วิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหาและนำเสนอข้อมูลเชิงพรรณนาความ

ผลการวิจัยพบว่า 1) สภาพทั่วไปของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาต้นแบบของคณะสงฆ์จังหวัดนนทบุรี ประกอบด้วย 1) มีการวางแผนดำเนินงาน กำนัลคน งบประมาณ และวัสดุ 2) มีการจัดองค์กรแบบกระจายอำนาจ เครือข่าย ศูนย์รวมอำนาจ และแบบไม่เป็นทางการ 3) มีการสั่งการตามหน้าที่ ขอความช่วยเหลือ ให้ความอิสระ และตามสายงาน 4) มีการประสานงานโดยใช้เครื่องมือ แบบเป็นทางการ ไม่เป็นทางการ และโดยตรง 5) มีการควบคุมคุณภาพเนื้อหา พฤติกรรม และระยะเวลา 2) องค์ประกอบของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.97$, S.D.=0.40) รายด้าน พบว่า ด้านการควบคุมมีค่าเฉลี่ยสูงสุด ($\bar{X} = 4.25$, S.D.=0.53) รองลงมาด้านการวางแผน ($\bar{X} = 4.10$, S.D.= 0.51) และด้านการประสานงานมีค่าเฉลี่ยต่ำสุด ($\bar{X} = 3.79$, S.D.=0.65) ตามลำดับ 3) รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาต้นแบบของคณะสงฆ์จังหวัดนนทบุรี ประกอบด้วย 1) ด้านสันติสนาแจ่มแจ้ง มีกระบวนการชัดเจน เนื้อหาชัดเจนเข้าใจง่าย ชี้แจงวัตถุประสงค์สำคัญ ชำนาญในการอธิบายและกำหนดเป้าหมาย 2) ด้านสมารถปนา จูงใจ ใช้สื่อช่วย ประชาสัมพันธ์ดี เนื้อหาดี มีตัวอย่าง โน้มน้าวจิตใจ สร้างศรัทธาและการมีส่วนร่วม 3) ด้านสมุเตชนา แก่ลัทธิ

* Received 25 January 2020; Revised 29 February 2020; Accepted 29 February 2020



ปลูกใจให้ยึดมั่นในความดี อดทน กระตุ้นการเผยแผ่และปฏิบัติธรรม ให้กล้าทำดี
4) ด้านสัมปหังสนา ร่าเริง เนื้อหาน่าสนใจ ใช้นิทานประกอบ นำเสนอแบบธรรมบันเทิง แสดง
คุณและโทษ ใช้วาจาสุภาพให้คล้อยตาม และรู้จักกาลเทศ

คำสำคัญ : รูปแบบการเผยแผ่, พระพุทธศาสนาต้นแบบ, คณะสงฆ์

Abstract

The objectives of this research were: 1) to study the general context of master Buddhism propagation model of sangha in Nonthaburi province, 2) to study the factors of master Buddhism propagation and 3) to propose the master Buddhism propagation model of sangha in Nonthaburi province. The methodology was mixed of the qualitative and quantitative. The quantitative research was conducted by studying the samples of 380 respondents. The tool used for data collection was questionnaire. Statistics used frequency, percentage, mean and standard deviation. The qualitative research was conducted by in-depth interviewing 18 key performances and focus group discussion of 12 key informants. The data were analyzed by using Analytic induction technique.

The research findings were: 1) The general context of master Buddhism propagation model of sangha in Nonthaburi province was 1) Planning of Operation, man, budget and materials, 2) Decentralized organization, network, centralized and informal 3) commanding by duty, supporting, independence, and order in the line of work 4) Coordination by using the tools, formal coordinating, direct and informal and 5) Quality control, content, behavior and duration. 2) The factors of master Buddhism propagation model of sangha in Nonthaburi province in overall was at high level ($\bar{X} = 3.97$, S.D.=0.40). Each aspect indicated that the controlling aspect was at highest level ($\bar{X} = 4.25$, S.D.=0.53), followed by the planning aspect ($\bar{X} = 4.10$, S.D.=0.51) and the Coordinating aspect ($\bar{X} = 3.79$, S.D.=0.65) respectively. 3) The master Buddhism propagation model of sangha in Nonthaburi province was: 1) Sandassanā, There is a clear process and content easy to understanding, clarify objectives, expert in explaining and clearly and set goals, 2) Samādapanā, use the media to propagate, thorough promotion, Best content, example, convince the listener, cause belief and participation, 3) Samuttejanā, arousing, uphold goodness, be patient, stimulate propagation and meditation, encourage to do good and 4) Sampahamsanā,



Interesting content, use storytelling for presenting, present by entertainment style, expressing merit and demerit, use polite words to create conformity, know the right time and place.

Keywords: Propagation Model, Master Buddhism, Sangha

บทนำ

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอดีต พระพุทธเจ้าได้ดำเนินการเผยแผ่เอง ต่อมาจำนวนพระภิกษุสงฆ์เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ พระพุทธเจ้า ได้แต่งตั้งบุคลากรเพื่อบริหารศาสนกิจตามสายสำคัญๆ ตั้งต้นแต่พระอัครสาวกผู้เลิศเฉพาะทาง ตลอดถึงพระอุปัชฌาย์ อาจารย์ เป็นผู้ทำหน้าที่ในการปกครองคณะสงฆ์ในพื้นที่นั้น ๆ ภายหลังต่อมาเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่ไปยังประเทศต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง การปกครองคณะสงฆ์ในแต่ละประเทศที่รับพระพุทธศาสนาไปประดิษฐานอยู่นั้นจึงขึ้นอยู่กับหลัก 3 ประการที่เข้ามาเสริมความสำคัญ คือ พระธรรมวินัย จาริต และกฎหมายบ้านเมืองของประเทศนั้น ๆ (ข้าเลื่อง วุฒิจันทร์, 2525) ในระยะแรกพระสงฆ์ยังไม่มี ความประพฤติดีที่เสื่อมเสียเกิดขึ้นมากนัก ต่อมาเมื่อมีผู้ที่เข้ามาอุปสมบทในพระพุทธศาสนามากขึ้น เจตนาในการบวช ตลอดถึงพื้นเพอศยาศัยก็ต่างกัน จึงเกิดความไม่เรียบร้อยขึ้น จำต้องมีการปกครองสงฆ์ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2514) การปกครองคณะสงฆ์ได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการพัฒนาการอย่างต่อเนื่องให้มีความสอดคล้องกับการเมืองการปกครอง สังคม เศรษฐกิจตั้งแต่ในอดีตกาลจนมาถึงสมัยปัจจุบันนี้ สภาพการปกครองคณะสงฆ์ในปัจจุบันนี้มีความเป็นไปตามหลักพระธรรมวินัยส่วนหนึ่ง อีกส่วนเป็นไปตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ รวมไปถึงกฎหมายของบ้านเมืองที่เกี่ยวข้องกับสิทธิบุคคลตามกฎหมายรัฐธรรมนูญเป็นต้น นอกจากนั้น พระธรรมวินัยนั้น เป็นมาตรฐาน เป็นกฎระเบียบที่เกี่ยวข้องกับการปกครองคณะสงฆ์ตั้งแต่อดีตกาลจนถึงปัจจุบันนี้ และเป็นมาตรฐานที่สำคัญเพื่อส่งเสริมศีลธรรม คุณธรรม จริยธรรม รวมไปถึงกฎระเบียบของสังคม เพื่อความเป็นอยู่ที่ดีสงบสุข ส่งเสริมความประพฤติปฏิบัติชอบของประชาชนเป็นต้น (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, 2550)

การบริหารบริหารจัดการคณะสงฆ์ปัจจุบันนี้มีอำนาจรัฐและจาริตประเพณีเข้ามาเกี่ยวข้อง เมื่อมีอธิกรณ์เกิดขึ้นต้องอาศัยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 (สำนักงานเลขาธิการมหาเถรสมาคม, 2553) เป็นกฎเกณฑ์จัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ การบริหารคณะสงฆ์จึงถือว่าเป็นหัวใจหลักในงานบริหารจัดการกิจการของคณะสงฆ์ เช่น การปกครอง การศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่ การสาธารณูปการ และการสาธารณสงเคราะห์เป็นต้น ให้ดำเนินไปตามพระธรรมวินัย กฎหมาย กฎระเบียบของมหาเถรสมาคมเป็นต้น (กองแผนงาน, 2552) ซึ่งต่างจากอดีตที่พระสงฆ์ทำหน้าที่ให้บริการแก่ประชาชนด้านศาสน



พิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพุทธพิธีการบริหารต่าง ๆ เช่น งานมงคลและงานอวมงคลเป็นต้น ปฏิบัติตามหลักพระธรรมวินัย กฎหมายของบ้านเมือง และจารีตประเพณีเป็นต้น (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2550)

การเผยแผ่เป็นหนึ่งในภาระงาน 6 ด้านของพระสังฆาธิการ การเผยแผ่มีความสำคัญอย่างยิ่ง จะเห็นได้จากความสำคัญของภาระงานของพระสังฆาธิการที่ระบุว่า ผู้บริหารปกครองวัดก็คือเจ้าอาวาส เป็นพระสังฆาธิการอันดับที่ 9 เป็นผู้มีความรับผิดชอบต่อการพระศาสนาอย่างยิ่งใหญ่ ทั้งนี้ภารกิจที่เจ้าอาวาสจะต้องให้ความสนใจเอาใจใส่เป็นพิเศษ คือ การบริหารศาสนบุคคล โดยเริ่มงานปกครองพระภิกษุสามเณรในวัดให้เป็นพื้นฐานในเบื้องต้น ดังนั้นคณะสงฆ์จะต้องสร้างระบบกล่อมเกลาคที่ดี ได้แก่ระบบกล่อมเกลาคที่ไม่เป็นทางการก็คือ การดูแลเอาใจใส่ที่อุปฌาย์อาจารย์พึงมีต่อศิษย์ การกำกับดูแลรักษาเรียกว่าการปกครองจะต้องมีผู้ปกครองที่ดี ตามหลักการเหตุผลต่าง ๆ ด้วยการศึกษาวิเคราะห์สภาพทั่วไปเช่น จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และปัญหาอุปสรรค ของการปกครองว่าควรจะต้องปรับปรุงแก้ไขอย่างไร ควรจะทำอย่างไร ควรจะตั้งอยู่ในด้านบวกหรือด้านลบเป็นต้น วัดได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทยจนมีฐานะเป็นศูนย์กลางของชุมชน พระสงฆ์ที่มีข้อวัตรปฏิบัติอยู่ระเบียบปกครองที่ดีในสังคมที่ศิริม และมีความสามารถในการอบรมประชาชนให้มีหลักธรรมทางพุทธศาสนาในการดำรงชีวิตนั้นว่ามีความสำคัญมาก (พระไพศาล วิสาโล, 2552)

จากความข้างต้นแสดงให้เห็นว่า การเผยแผ่ได้เกี่ยวข้องกับ ศาสนบุคคล ศาสนธรรม และจัดเป็นศาสนกิจโดยตรง เพราะหากพระสังฆาธิการ บริหารศาสนบุคคลด้วยการจัดการศึกษาพัฒนาด้านการเผยแผ่ให้ดีขึ้นแล้ว จะสามารถเผยแผ่พระสัทธรรมไปสู่ประชาชนเพื่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา ผู้วิจัย จึงมีความสนใจศึกษาเรื่อง “รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาต้นแบบของคณะสงฆ์จังหวัดนนทบุรี” ด้วยเห็นว่า หากมีการศึกษาวิจัยด้านนี้แล้วจะทำให้ได้รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ดี เป็นต้นแบบของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้มั่นคงยั่งยืน ที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของจังหวัดนนทบุรีและจังหวัดอื่น ๆ ได้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการเผยแผ่พระพุทธศาสนาต้นแบบของคณะสงฆ์จังหวัดนนทบุรี
2. เพื่อศึกษาองค์ประกอบของรูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาต้นแบบของคณะสงฆ์จังหวัดนนทบุรี
3. เพื่อนำเสนอรูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาต้นแบบของคณะสงฆ์จังหวัดนนทบุรี



วิธีดำเนินการวิจัย

ใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสมวิธี ระหว่างการวิจัยเชิงคุณภาพและการวิจัยเชิงปริมาณ

1. รูปแบบการดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพ

ดำเนินการโดยการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 18 รูป/คน โดยใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึกแบบมีโครงสร้าง และการสนทนากลุ่มเฉพาะ จำนวน 12 รูป/คน โดยผู้วิจัยได้กำหนดผู้ให้ข้อมูลสำคัญไว้ 5 กลุ่ม คือ 1) พระสังฆาธิการ 2) เจ้าอาวาส 3) ผู้ช่วยเจ้าอาวาส 4) อุบาสกอุบาสิกา 5) ผู้บริหารสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนนทบุรี วิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา และนำเสนอข้อมูลเชิงพรรณนาความ

2. รูปแบบการดำเนินการวิจัยเชิงปริมาณ

ดำเนินการโดยศึกษากลุ่มตัวอย่างจำนวน 380 รูป จากประชากรซึ่งเป็นพระสงฆ์จังหวัดนนทบุรี 3 วัด ได้แก่ วัดชลประทาน วัดสังฆทาน และวัดสวนแก้ว เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสอบถาม (Questionnaire) แบบประมาณค่า 5 ระดับ ที่ระดับความเชื่อมั่น 0.96 วิเคราะห์ข้อมูลโดยการหาค่าความถี่ ค่าร้อยละ หาค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน เพื่อสนับสนุนข้อมูลเชิงคุณภาพ

ผลการวิจัย

1. สภาพทั่วไปของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาต้นแบบของคณะสงฆ์จังหวัดนนทบุรีด้านการวางแผน

ใช้กลไกของการประชุมพระสังฆาธิการ เป็นส่วนกระตุ้นงานด้านการเผยแผ่ การประชุมพระสังฆาธิการแต่ละครั้งจะมีการวางแผนด้านการเผยแผ่เสมอ มีการวางแผนกันตามลำดับเริ่มจากระดับจังหวัด ระดับอำเภอ จนถึงในระดับวัด การวางแผนดำเนินการจะเน้นไปที่การเผยแผ่ด้านปริยัติธรรม และการเผยแผ่ด้านการปฏิบัติธรรม มีการสรุปรายงานประจำปี และเตรียมความพร้อมสำหรับการเผยแผ่ทุกระยะ มีการเผยแผ่ทั้งในเชิงรุกและเชิงรับเพื่อให้เข้าถึงพุทธศาสนิกชนให้ได้มากที่สุด ประการต่อมา มีการเตรียมกำลังคน คือพระนักเผยแผ่ มีการส่งพระไปเรียนในหลักสูตรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยกำหนดเป้าหมายไว้ว่าอย่างน้อยในหนึ่งปีต้องมีพระนักเทศน์นักเผยแผ่เพิ่มขึ้น 1 รูป ส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการศึกษาพระปริยัติธรรม ทั้งแผนกธรรมและแผนกบาลี ให้มีความรู้ในพระพุทธศาสนามากขึ้น ซึ่งเป็นการสร้างคลังปัญญา เมื่อนำมาบูรณาการกับสาขาวิชาการด้านการเผยแผ่จะทำให้ได้บุคลากรด้านการเผยแผ่ที่เป็นต้นแบบ ประการต่อมา มีการวางแผนด้านงบประมาณ โดยมีการจัดสรรงบประมาณประจำปีสำหรับกิจกรรมของการเผยแผ่ ขอสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และรับบริจาคจากสาธุชนทั่วไปเพื่อนำมาใช้ในกิจกรรมการเผยแผ่ ประการสุดท้าย มีการวางแผนจัดเตรียมวัสดุอุปกรณ์สำหรับการเผยแผ่ให้พร้อมต่อการใช้งาน เนื่องจากการเผยแผ่ในบางช่องทาง



อาจจะต้องใช้งบประมาณในการเผยแพร่มาก และต้องใช้อุปกรณ์เฉพาะทาง จึงมีการวางแผนจัดหาอุปกรณ์ให้เพียงพอต่อการใช้งาน

1.1 ด้านการจัดองค์กร

การจัดแบบกระจายอำนาจ แบบเครือข่าย แบบศูนย์รวมอำนาจ และแบบไม่เป็นทางการ แบบกระจายอำนาจ จะแบ่งงานกันทำจัดเป็นส่วนงาน เช่นฝ่ายสถานที่ ที่มีอำนาจสามารถตัดสินใจได้เอง เพื่อความรวดเร็วในการดำเนินการ การจัดองค์กรก็ต้องให้ดำเนินการได้ไวที่สุด นั่นคือการแต่งตั้งให้แต่ละหน่วยมีอำนาจตัดสินใจ มีฝ่ายสถานที่ ฝ่ายอำนวยการ แต่ละฝ่ายก็มีหน้าที่ ทำงานเผยแพร่ช่วยกัน สุดท้ายทุกฝ่ายจะต้องมารวมกันเป็นงานเดียวกัน แบบเครือข่าย วัดจะมีศูนย์ในต่างจังหวัด เชื่อมต่อกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อาศัยการมีส่วนร่วมของแต่ละส่วนทำให้งานด้านการเผยแพร่ดำเนินไปได้อย่างสะดวก มีทีมเผยแพร่สำหรับเยาวชน มีพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน มีทีมที่สอนกรรมฐานให้กับผู้สนใจทั่วไป การจัดองค์กรจะแบ่งฝ่ายต่างๆ ให้สอดคล้องกับหน่วยงานภาครัฐและเอกชน แบบศูนย์รวมอำนาจ เจ้าอาวาสจะเป็นผู้ตัดสินใจ เพราะต้องเกี่ยวกับการบริหารงาน บริหารคนและงบประมาณในการเผยแพร่ ซึ่งจะขึ้นตรงต่อเจ้าอาวาสทั้งหมด ประการส่วนแบบไม่เป็นทางการ การรวมทีมขึ้นมาแบบไม่เป็นทางการ มีหัวหน้าที่รับงานและกระจายงานเผยแพร่เพื่อให้พระนักเผยแพร่อื่น บางครั้งในการเผยแพร่ ทีมจะเกิดขึ้นเองอย่างไม่เป็นทางการ แต่ในภาพรวมก็ทำงานเผยแพร่ได้อย่างเป็นเอกภาพ

1.2 ด้านการบังคับบัญชาสั่งการ

การออกคำสั่งตามอำนาจหน้าที่ ดำเนินการโดยมหาเถรสมาคม ลงมาตามสายงานเจ้าคณะใหญ่ เจ้าคณะภาค เจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล เจ้าอาวาส ส่วนงานการเผยแพร่ ตามลำดับขั้นตอนให้เป็นไปตามอำนาจหน้าที่ ประการต่อมาคือการสั่งการในรูปแบบของการขอความช่วยเหลือ ซึ่งเป็นเทคนิคที่ดีสำหรับการออกคำสั่ง การออกคำสั่งเป็นมีลักษณะคล้ายๆ การขอความช่วยเหลือ เพื่อให้ผู้ปฏิบัติตามดำเนินการเผยแพร่ด้วยความเต็มใจ ถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน ประการต่อมาเป็นการสั่งแบบให้อิสระในการทำตาม ซึ่งลักษณะของการเผยแพร่จะเป็นงานที่มีความละเอียดอ่อนมาก การออกคำสั่งในรูปแบบของการใช้อำนาจอาจจะไม่ประสบความสำเร็จเพราะมีข้อจำกัดในด้านการปฏิบัติตาม แต่การออกคำสั่งของจังหวัดนนทบุรี ในส่วนหนึ่งดำเนินการโดยมีการให้ความเป็นอิสระในการดำเนินการตามบทบาทหน้าที่ ประการสุดท้ายคือการสั่งการนอกสายงาน การสั่งการในลักษณะนี้จะดำเนินการด้วยความลำบาก แต่มีแนวทางในการดำเนินการคือการออกคำสั่งแต่งตั้งให้เป็นคณะทำงานร่วมกัน หรือการเรียนเชิญให้มาร่วมเป็นคณะทำงานด้วยกัน และดำเนินการสั่งการด้วยการขอความช่วยเหลือให้ดำเนินการตามความถนัด

1.3 ด้านการประสานงาน

ประสานงานโดยใช้เครื่องมือสื่อสาร ได้แก่โทรศัพท์ แอปพลิเคชันไลน์ เฟสบุ๊ก เป็นต้น ซึ่งการประสานงานโดยใช้เครื่องมือช่วยเหลือนั้นจะประสานงานได้รวดเร็วและสมาชิก



ในกลุ่มจะได้รับข้อมูลข่าวสารที่ตรงกัน ประการต่อมา มีการประสานงานกันอย่างเป็นทางการ โดยผู้บังคับบัญชาประสานงานมายังผู้ใต้บังคับบัญชาอย่างเป็นลายลักษณ์อักษร ด้วยข้อมูลที่ชัดเจน และทิศทางที่ชัดเจน ประการต่อมา มีการประสานงานกันอย่างไม่เป็นทางการ เพื่อความรวดเร็วในการดำเนินการ เนื่องจากการเผยแพร่ในบางโอกาสทำการเผยแพร่กันเป็นกลุ่มย่อย วิธีการประสานงานกันอย่างไม่เป็นทางการจะสามารถใช้ได้ผลดี ประการต่อมา มีการประสานงานกันโดยตรง ตัวต่อตัว เป็นการประสานงานกัน 2 ทาง วิธีการนี้จะได้ข้อมูลที่ชัดเจนที่สุด เพราะสามารถถามตอบกันได้ เป็นวิธีการที่ได้ผลดีและรวดเร็วมีผลเชิงปฏิบัติ

1.4 ด้านการควบคุม

ควบคุมคุณภาพการเผยแพร่ โดยเน้นที่บุคลากรที่ดำเนินการเผยแพร่จะต้องมีคุณภาพ คือมีความรู้ดี นำเสนอได้ดี ผู้ฟังเข้าใจในเนื้อหาสาระที่นำเสนอ ประการต่อมา มีการควบคุมเนื้อหา คือ ไม่ให้ออกนอกกรอบพระธรรมวินัย เนื้อหาที่นำไปใช้เผยแพร่จะต้องมีความถูกต้องเหมาะสมกับสถานการณ์บุคคลเป็นสำคัญ ประการต่อมา มีการควบคุมพฤติกรรม คือ ควบคุมจริยวัตรของพระนักเผยแผ่ให้เป็นไปตามหลักพระธรรมวินัยถูกต้องตามจริยธรรม พระนักเทศจะต้องปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดี มีปฏิภาณที่น่าเลื่อมใสศรัทธา ประการสุดท้าย มีการควบคุมระยะเวลาในการเผยแพร่ หากเป็นโครงการจะมีการควบคุมเรื่องของระยะเวลาในการจัดโครงการให้มีความเหมาะสม และควบคุมระยะเวลาในการดำเนินการเผยแพร่ หรือจัดกิจกรรมไม่ให้มากเกินไป หรือน้อยจนเกินไป

2. องค์ประกอบของการเผยแพร่พระพุทธศาสนาต้นแบบของคณะสงฆ์จังหวัดนนทบุรี

องค์ประกอบของการเผยแพร่พระพุทธศาสนาต้นแบบของคณะสงฆ์จังหวัดนนทบุรี พบว่าการเผยแพร่พระพุทธศาสนาต้นแบบของคณะสงฆ์จังหวัดนนทบุรี ตามหลัก POCCC โดยภาพรวมอยู่ในระดับมากที่สุด ($\bar{X} = 3.97$, S.D.=0.40) เมื่อพิจารณารายด้าน พบว่า ด้านการควบคุมมีค่าเฉลี่ยสูงสุด ($\bar{X} = 4.25$, S.D.=0.53) อยู่ในระดับมาก รองลงมา ด้านการวางแผน ($\bar{X} = 4.10$, S.D.=0.51) อยู่ในระดับมาก และด้านการประสานงานมีค่าเฉลี่ยต่ำสุด ($\bar{X} = 3.79$, S.D.=0.65) อยู่ในระดับมาก ตามลำดับ

3. รูปแบบการเผยแพร่พระพุทธศาสนาต้นแบบของคณะสงฆ์จังหวัดนนทบุรี

รูปแบบการเผยแพร่พระพุทธศาสนาต้นแบบของคณะสงฆ์จังหวัดนนทบุรี ประกอบด้วย การเผยแพร่ตามหลัก 4 ส. ได้แก่

3.1 ด้านสันติสนา แจ่มแจ้ง มีกระบวนการในการดำเนินการดังนี้ คือ มีกระบวนการเผยแพร่ที่ชัดเจน เนื้อหาที่เผยแผ่มีความชัดเจน มีวิธีการเผยแผ่ให้รู้และเข้าใจได้ง่าย ฝึกปฏิบัติเพื่อให้เกิดปัญญา ชี้แจงวัตถุประสงค์อย่างชัดเจน สรุปเนื้อหาสาระสำคัญ มีความชำนาญในการอธิบายความ กำหนดเป้าหมายของการเผยแผ่ให้ชัดเจน



3.2 ด้านสมาธิ จูงใจ มีกระบวนการในการดำเนินการดังนี้ คือ ใช้สื่อช่วยสร้างแรงจูงใจในการฟัง มีการประชาสัมพันธ์ที่ดี เรียบเรียงเนื้อหาสาระให้ดีเป็นลำดับ ยกตัวอย่างประกอบการแสดงธรรม มีความชำนาญในการโน้มน้าวจิตใจผู้ฟัง น้อมนำสู่การปฏิบัติ จูงใจให้ผู้ฟังเกิดความศรัทธา จูงใจให้เกิดความร่วมมือในการเผยแผ่

3.3 ด้านสมุเตชนา แก่ลัทธิ มีกระบวนการในการดำเนินการดังนี้ คือ ปลุกใจให้เกิดความอดสาเห ให้ยึดมั่นในความดี ให้เกิดความอดทน ให้เกิดความมั่นใจ กระตุ้นให้เกิดการเผยแผ่ออกไปในวงกว้าง กระตุ้นให้เกิดการตื่นตัวในการปฏิบัติตามธรรม สร้างความกล้าหาญในการปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธศาสนา สร้างกำลังใจในการปฏิบัติตนตามคำสอนของพระพุทธศาสนา

3.4 ด้านสัมปหังสนา ร่าเริง มีกระบวนการในการดำเนินการดังนี้ คือ เนื้อหามีความน่าสนใจฟังแล้วไม่เบื่อ ใช้นิทานประกอบ นำเสนอแบบธรรมบันเทิง แสดงให้เห็นถึงคุณและโทษ ใช้ปิยวาจาในการแสดงธรรม ไม่แสดงธรรมให้เกิดการต่อต้าน รู้จักกาลเทศะ โน้มน้าวให้เกิดความปิติยินดีในการปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา

อภิปรายผล

จากผลการวิจัยที่ผู้วิจัยได้สรุปไว้ มีประเด็นที่สำคัญที่นำไปสู่การอภิปรายผลการวิจัยได้ดังต่อไปนี้

สภาพทั่วไปของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาต้นแบบของคณะสงฆ์จังหวัดนนทบุรี มีการวางแผนดำเนินงาน วางแผนกำลังคน งบประมาณ และวัสดุอุปกรณ์ จัดองค์กรแบบกระจายอำนาจ แบบเครือข่าย แบบศูนย์รวมอำนาจ และแบบไม่เป็นทางการ ส่งการตามหน้าที่ประสานงานโดยใช้เครื่องมือ และประสานงานโดยตรง ควบคุมคุณภาพ ควบคุมเนื้อหา ควบคุมพฤติกรรม และควบคุมระยะเวลา ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระศรีรัตนโมลี ที่ได้ทำวิจัยเรื่อง “รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ไทยในประเทศสาธารณรัฐสิงคโปร์” ผลการวิจัยพบว่า พระสงฆ์ไทยในประเทศสาธารณรัฐสิงคโปร์ คณะสงฆ์และภาครัฐร่วมกันกำหนดนโยบาย แผนงาน แผนคน และแผนเงิน เพื่อสร้างบุคลากรที่มีศักยภาพด้านการเผยแผ่ทั้งเชิงรับและเชิงรุกเพื่อให้สอดคล้องกับอัตลักษณ์อันหลากหลายของชาวสิงคโปร์ เช่น ประเพณีนิยมงานสังคมสงเคราะห์ การเรียนการสอน โครงการอบรม และการปฏิสัมพันธ์กับรัฐ (พระศรีรัตนโมลี, 2560)

องค์ประกอบของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาต้นแบบของคณะสงฆ์จังหวัดนนทบุรี โดยภาพรวมอยู่ในระดับมากที่สุด ($\bar{X} = 3.97$, S.D.=0.40) เมื่อพิจารณารายด้าน พบว่า ด้านการควบคุมมีค่าเฉลี่ยสูงสุด ($\bar{X} = 4.25$, S.D.=0.53) อยู่ในระดับมาก รองลงมาด้านการวางแผน ($\bar{X} = 4.10$, S.D.=0.51) อยู่ในระดับมาก และด้านการประสานงานมีค่าเฉลี่ยต่ำสุด ($\bar{X} = 3.79$, S.D.=0.65) อยู่ในระดับมาก ตามลำดับ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า องค์ประกอบในการเผย



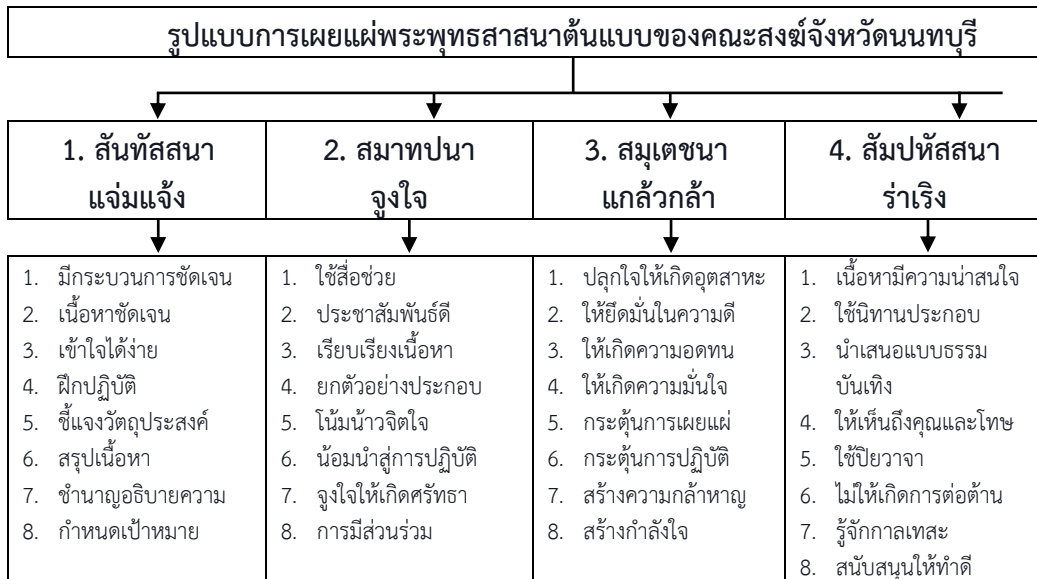
แม้พระพุทธศาสนาต้นแบบของคณะสงฆ์จังหวัดนนทบุรี คณะสงฆ์ได้ใช้ทฤษฎีในการบริหารงาน POCCC เพื่อผลักดันให้เกิดการเผยแผ่ที่ดีและเป็นต้นแบบของการเผยแผ่ในจังหวัดอื่น ๆ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ บัญชายุทธ นาคมุจลินท์ ที่ได้วิจัยเรื่อง "วิเคราะห์การบริหารองค์กรในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของศูนย์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาประจำจังหวัดอุทัยธานี" ผลการวิจัยพบว่า การบริหารให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลนั้นต้องมีความรู้ความเข้าใจเรื่องของทฤษฎีและหลักการบริหารทั่วไป ประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับการทำงานสถานการณ์ และสิ่งแวดล้อม เช่น ทฤษฎีองค์กร ทฤษฎีการบริหาร ทฤษฎีภาวะผู้นำ และทฤษฎีมนุษยสัมพันธ์ เป็นต้น (บัญชายุทธ นาคมุจลินท์, 2555)

รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาต้นแบบของคณะสงฆ์จังหวัดนนทบุรี มีการเผยแผ่ตามหลัก 4 ส. ได้แก่ 1) ด้านสันติศาสนา แจ่มแจ้ง 2) ด้านสมถาพนา จูงใจ 3) ด้านสมุเตชนา แก่ล้ากล้า 4) ด้านสัมปหังสนา ร่าเริง โดยที่คณะสงฆ์จังหวัดนนทบุรีได้วิธีการเผยแผ่ ที่ชัดเจนให้ผู้รับการเผยแผ่สามารถรู้และเข้าใจได้ง่าย มีการใช้เทคนิคในการจูงใจ ใช้สื่อประกอบเพื่อให้เกิดการสนใจ ปลุกใจให้เกิดความกล้าในการทำดี และสอนแบบธรรมบันเทิงเพื่อให้ผู้รับการเผยแผ่มีความรู้สึกเป็นกันเองไม่เบื่อ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาสุริยา วรเมธี และคณะ ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาแนวคิดและหลักการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระธรรมทูตไทยในสหรัฐอเมริกา” ผลการวิจัยพบว่า การเผยแผ่พระพุทธศาสนามีการจัดกิจกรรมปฏิบัติธรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาและวันสำคัญของชาติ การเทศน์ การปาฐกถา การเขียนบทความ การจัดสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา การสอนบรรยายธรรมในสถานศึกษาหรือหน่วยงานของภาครัฐและเอกชนที่อยู่นอกวัดการใช้เทคโนโลยีสื่อสารมวลชนวิทยุหรือการจัดกิจกรรมทางวิชาการการแลกเปลี่ยนแนวคิดวิธีปฏิบัติที่เกี่ยวกับการจัดกิจกรรมการส่งเสริมกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ร่วมกันของวัดหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (พระมหาสุริยา วรเมธี และคณะ, 2551)



องค์ความรู้ใหม่

จากผลการวิจัยข้างต้น ผู้วิจัยจึงได้สรุปตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยและได้สังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ใหม่ ซึ่งมีรายละเอียดขององค์ความรู้พร้อมคำอธิบายได้ดังต่อไปนี้



แผนภาพที่ 1 แสดงรูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาต้นแบบของคณะสงฆ์จังหวัดนนทบุรี

จากแผนภาพที่ 1 องค์ความรู้ใหม่ สามารถอธิบายรายละเอียดรูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาต้นแบบของคณะสงฆ์จังหวัดนนทบุรี ในแต่ละด้านได้ดังต่อไปนี้

1. ด้านสันติสนา แจ่มแจ้ง

มีกระบวนการเผยแผ่ที่ชัดเจน มีการวางแผนเผยแผ่อย่างชัดเจน มีเป้าหมายที่ชัดเจน เนื้อหาที่เผยแผ่มีความชัดเจน มีวิธีการเผยแผ่ให้รู้และเข้าใจได้ง่าย ฝึกปฏิบัติเพื่อให้เกิดปัญญา ชี้แจงวัตถุประสงค์ให้ชัดเจน สรุปเนื้อหาสาระสำคัญ เป็นประเด็นๆ มีความชำนาญในการอธิบายความที่ยากให้เข้าใจได้

2. ด้านสมาทปนา จงใจ

ผู้เผยแผ่จะต้องใช้สื่อช่วยสร้างแรงจูงใจในการฟัง มีการโน้มน้าวให้ผู้ฟังเกิดความอยากฟัง มีการประชาสัมพันธ์ที่ดี ให้ทั่วถึง โดยใช้สื่อต่าง ๆ เป็นเครื่องมือในการประชาสัมพันธ์ เรียบเรียงเนื้อหาสาระให้ดีเป็นลำดับ มีการเรียบเรียงเนื้อหาสาระที่จะเผยแผ่ให้ดีให้เป็นลำดับเป็นขั้นเป็น ยกตัวอย่างประกอบการแสดงธรรม มีความชำนาญในการโน้มน้าวจิตใจผู้ฟัง น้อมนำสู่การปฏิบัติ โดยใช้วิธีการโน้มน้าวให้เกิดการนำไปสู่การปฏิบัติ จูงใจให้ผู้ฟังเกิดความศรัทธา แสดงให้เห็นถึงคุณและอนิสงส์ของการปฏิบัติตามธรรม จูงใจให้เกิดความร่วมมือในการเผยแผ่



3. ด้านสมุเทศนา แก่ลัทธิล้า

ปลุกใจให้เกิดความอดสาหัส มีความเพียรตั้งใจฟังพระธรรมเทศนา มีความเต็มใจกับการฟังพระธรรมเทศนา ให้ยึดมั่นในความดี ให้เกิดความอดทนอดกลั้น ต่อสิ่งที่เข้ามากระทบ ทั้งที่ชอบและไม่ชอบ ให้รู้จักหักห้ามใจ ให้เกิดความมั่นใจกล้าที่จะทำดี กระตุ้นให้เกิดการเผยแผ่ออกไปในวงกว้าง กระตุ้นให้เกิดการตื่นตัวในการปฏิบัติตามธรรม สร้างความกล้าหาญในการปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธศาสนา สร้างกำลังใจในการปฏิบัติตนตามคำสอนของพระพุทธศาสนา ให้กำลังใจแก่ผู้ปฏิบัติธรรม

4. ด้านสัมปัทสนา ร่ำเริง

เนื้อหาที่มีความน่าสนใจฟังแล้วไม่เบื่อ มีความต่อเนื่องกัน มีความน่าสนใจ ใช้นิทานประกอบ มีการยกตัวอย่างประกอบโดยใช้นิทาน นำเสนอแบบธรรมบันเทิง หรือเทศนาสอนแบบธรรมบันเทิง เปลี่ยนวิธีการนำเสนอโดยให้มีการพูดคุยโต้ตอบ แสดงให้เห็นถึงโทษของอบายมุข ใช้ปิยวาจาในการแสดงธรรม ไม่แสดงธรรมให้เกิดการต่อต้าน รู้จักกาลเทศะ โนมน้าวให้เกิดความปิติยินดีในการปฏิบัติปรบอินทร์ของผู้ปฏิบัติธรรมให้เหมาะสม สนับสนุนการทำความคิด

สรุป/ข้อเสนอแนะ

1. สภาพทั่วไปของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาต้นแบบของคณะสงฆ์จังหวัดนนทบุรี

ด้านการวางแผน ใช้กลไกของการประชุมพระสังฆาธิการ เป็นส่วนกระตุ้นงานด้านการเผยแผ่ มีการเตรียมกำลังคน มีการส่งพระไปเรียนในหลักสูตรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษาพระปริยัติธรรมวางแผนด้านงบประมาณและวัสดุอุปกรณ์ ด้านการจัดองค์กร มีการจัดองค์กรแบบกระจายอำนาจ เป็นส่วนงาน แบบเครือข่าย จัดตั้งศูนย์ใช้ ศูนย์รวมอำนาจ และแบบไม่เป็นทางการ ด้านการบังคับบัญชาสั่งการ มีการออกคำสั่งตามอำนาจหน้าที่ ตามสายงาน ตามลำดับขั้นตอน ด้านการประสานงาน มีการประสานงานโดยใช้เครื่องมือสื่อสาร บังคับบัญชาอย่างเป็นลายลักษณ์อักษร ประสานงานกันอย่างไม่เป็นทางการ และประสานงานโดยตรง ด้านการควบคุม มีการควบคุมคุณภาพการเผยแผ่ ควบคุมเนื้อหา ควบคุมจริยวัตร และมีการควบคุมระยะเวลา

2. องค์ประกอบของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาต้นแบบของคณะสงฆ์จังหวัดนนทบุรี

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาต้นแบบ ตามหลัก POCCC โดยภาพรวมถือว่าอยู่ในระดับที่ดี เพราะมีค่าอยู่ในระดับมาก ส่วนรายด้าน คณะสงฆ์จังหวัดนนทบุรีให้ความสำคัญกับการควบคุมคุณภาพการเป็นแม่ในระดับต้นๆ ซึ่งค่าเฉพาะของด้านนี้อยู่ในระดับมากที่สุด รองลงมาคณะสงฆ์ได้ให้ความสำคัญกับการวางแผน และสุดท้ายคณะสงฆ์ได้ให้ความสำคัญกับการประสานงานตามลำดับ



3. รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาต้นแบบของคณะสงฆ์จังหวัดนนทบุรี

การเผยแผ่ตามหลัก 4 ส. ได้แก่ ด้านสันตัสสนา แจ่มแจ้ง ต้องมีกระบวนการที่ชัดเจน เนื้อหาชัดเจน มีวิธีการเผยแผ่ให้รู้และเข้าใจได้ง่าย ฝึกปฏิบัติเพื่อให้เกิดปัญญา ชี้แจง วัตถุประสงค์อย่างชัดเจน สรุปเนื้อหาสาระสำคัญ มีความชำนาญในการอธิบาย กำหนดเป้าหมายให้ชัดเจน ด้านสมถะปนา จูงใจ ต้องใช้สื่อช่วยสร้างแรงจูงใจ มีการประชาสัมพันธ์ที่ดี เรียบเรียงเนื้อหาสาระให้ดี ยกตัวอย่างประกอบ โน้มน้าวจิตใจ น้อมนำสู่การปฏิบัติ ให้เกิดความศรัทธา และขอความร่วมมือ ด้านสมุเตชนา แก่ล้าแก่ล่า ต้องปลุกใจให้เกิดความอดุสาหะ ให้ยึดมั่นในความดี อดทน มีความมั่นใจ กระตุ้นให้เกิดการเผยแผ่ กระตุ้นการปฏิบัติตามธรรม สร้างความกล้าและกำลังใจในการปฏิบัติธรรม ด้านสัมพันธสนา ร่าเริง เนื้อหาต้องมีความ น่าสนใจ ใช้นิทานประกอบ นำเสนอแบบธรรมบันเทิง แสดงคุณและโทษ ใช้ปิยวาจา ไม่ให้เกิด การต่อต้าน รู้จักกาลเทศะ ให้เกิดความปิติยินดีในธรรม

ข้อเสนอแนะทั่วไป

1. คณะสงฆ์ควรมีนโยบาย ส่งเสริมและสนับสนุนการเผยแผ่ให้ทุกจังหวัดมีต้นแบบ การเผยแผ่
2. ควรมีการจัดสรรงบประมาณในการเผยแผ่ให้เพียงพอ
3. คณะสงฆ์โดยมหาเถรสมาคมควรให้การสนับสนุนส่งเสริม และมอบหมายให้ทุก จังหวัดในประเทศไทยได้นำเอารูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาต้นแบบของคณะสงฆ์จังหวัด นนทบุรี ไปพัฒนาต่อยอดการเผยแผ่ให้มีประสิทธิภาพ

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการวิจัยเรื่อง ผลสัมฤทธิ์ของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในปัจจุบัน เพื่อให้ทราบถึงประสิทธิผลของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและนำมาพัฒนาต่อยอด
2. ควรมีการวิจัยเรื่อง รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในพระไตรปิฎก เพื่อให้ทราบ ถึงแนวทางและวิธีการในการเผยแผ่ของพระพุทธเจ้า และนำมาใช้เป็นรูปแบบในการเผยแผ่ให้ เกิดผล
3. ควรมีการวิจัยเรื่อง รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสำหรับเยาวชน เพื่อนำ ผลการวิจัยไปใช้ในการพัฒนาแนวทางวิธีการเผยแผ่สำหรับเยาวชนให้เหมาะสมและมี ประสิทธิภาพ

เอกสารอ้างอิง

- กองแผนงาน. (2552). *คู่มือพระสังฆาธิการ*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา.
- ชำเลื่อง วุฒิจันทร์. (2525). *การพัฒนากิจการคณะสงฆ์และการพระศาสนาเพื่อความมั่นคงของชาติ*. กรุงเทพมหานคร: วิทยาลัยปอองกันราชอาณาจักร.



- บัญชายุทธ นาคมุจลินท์. (2555). วิเคราะห์การบริหารองค์กรในทางพระพุทธศาสนาของศูนย์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาประจำจังหวัดอุทัยธานี. ใน *ดุชนิพนธ์พุทธศาสตร์ดุชนิพนธ์บัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา*. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระไพศาล วิสาโล. (2552). *พระพุทธศาสนาไทยในอนาคต*. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสดศรี - สฤษดิ์วงศ์.
- พระมหาสุริยา วรเมธี และคณะ. (2551). ศึกษาแนวคิดและหลักการในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระธรรมทูตไทยในสหรัฐอเมริกา. ใน *รายงานการวิจัย*. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระศรีรัตนโมลี. (2560). รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ไทยในประเทศสาธารณรัฐสิงคโปร์. *วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์*, 13(2), 97-108.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2514). *ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพุทธศาสนา*. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. (2550). *พระธรรมเทศนาทั่วไป*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรไทย.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2550). *การปกครองคณะสงฆ์*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์.
- สำนักงานเลขาธิการมหาเถรสมาคม. (2553). *คู่มือพระสังฆาธิการ*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.